

HİTİTLERDE İKTİDARIN MEŞRUIYET ARACI OLARAK RÜYA: III. HATTUŞİLİ'NİN RÜYALARI

Tülin CENGİZ*

Makale Bilgisi

Başvuru: 12 Mayıs 2023

Kabul: 14 Haziran 2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Info

Received: May 12, 2023

Accepted: June 14, 2023

Öz

Psiko-kültürel bir kavram olan rüyalar, fal metinlerinden dualara; mitolojik metinlerden masallara birçok çivi yazılı belge içersinde kendisine yer bulmuş; Hitit yaşamında tanrılardan haber almak ve tanrılarla iletişim halinde bulunmak amacıyla; sıklıkla kullanılmışlardır. Rüyaların, Hitit dünyasında, bu tür bir karşılığının olması, III. Hattuşili örneğinde olduğu gibi “iktidar-meşruiyet ilişkisi” bağlamında, bir araç olarak kullanılmasına olanak tanımıştır. Kralın kendisine ait otobiyografik içerikli metinde (CTH 81) aktarılan beş rüya anlatısı, hayat hikayesinin bütünlüğü içinde, ihtiyaç duyduğu kutsal desteğin beyanları gibidir. Söz konusu metinde Hattuşili, yeğeni Urhi Teşup'u (III. Mursili) devirerek gasp ettiği iktidarının haklılığını savunabilmek için tüm eylemlerinin mesuliyetini koruyucu tanrıçası İstar'a havale etmiş görünmektedir. Üstelik bu durumu tanrıça, bizzat, kralın ve yakınlarının rüyalarına girerek itiraf edecek, kısacası tüm sorumluluğu üstlenecektir. Eskiçağ dünyası söz konusu olduğunda işin içine bir tanrının girmesi, şaibeli bir iktidarın, “varlığı ve gerekliliği” konusundaki iddiasının inandırıcılığının garantiye alınması anlamına gelmektedir. Bu da rüyaların otobiyografik metin içine bilinçli bir şekilde yerleştirildiği yani bir meşruiyet aracı olarak kullanıldığı izlenimini vermektedir.

Bu çalışma, “iktidar”, “meşruiyet” ve “rüya” arasındaki ilişkiyi, Hitit İmparatorluğunun etkili krallarından III. Hattuşili örneği üzerinden ele alarak incelemek amacıyla kaleme alınmıştır.

* Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih (Eskiçağ Tarihi) Bölümü, tulin.cengiz@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6835-3396.

Anahtar Kelimeler: Rüya, Meşruiyet, III. Hattuşili, Otobiyografi, Kehanet.

Dream as the Legitimacy Tool of Power in the Hittites: III. Hattusili's Dream

Abstract

Dreams as a psycho-cultural concept gain a place in many cuneiform documents, from oracle texts to prayers and also from mythological texts to fairy tales; They were frequently used in Hittite life to receive news from the deities and to communicate with them. The fact that dreams have such a appearance in the Hittite world, it set the stage for it to be used as a tool within the framework of the "power-legitimacy relationship", as in the example of Hattuşili III.. The five dream narratives which were conveyed in the autobiographical text of the king by himself (CTH 81) are like declarations of the divine support that he needs, in the integrity of his life story. In this text, Hattuşili seems to have delegated the responsibility of all his actions to his protective goddess, Iştar, in order to defend the justification of the power that he usurped by overthrowing his nephew Urhi Teşup (Mursili III). Furthermore, the goddess would confess this situation by entering the dreams of the king and his relatives; i.e. she would take all the responsibility. In the ancient world, the involvement of a deity in a case means ensuring the credibility of a dubious power's claim about its "existence and necessity". This gives the impression that dreams are consciously placed in the autobiographical text, i.e., they are used as a means of legitimacy.

This study was written in order to examine the relationship between "power", "legitimacy" and "dream" through the example of Hattuşili III, one of the influential kings of the Hittite Kingdom.

Keywords: *Dream, Legitimacy, Hattusili III, Autobiography, Oracle.*

Genel Hatlarıyla Hitit Belgelerinde Rüya

Hitit dünyasında, insan ve tanrı arasındaki iletişim iki boyutludur. Birinci boyutta insandan-tanrıya yönelik bir eylem söz konusudur; yani insanlar tanrılardan aktif bilgi almak için çeşitli araçlar (kehanet) kullanır. İkinci boyutta ise tanrıdan insana yine çeşitli tekniklerle bir mesaj (alamet) iletilir.¹ İnsanlar, ilkinde etken; ikincisinde edilgendir.² Rüyaların³ her iki

¹ Daddi'ye göre Hitit dünyasında, tanrı-insan arasındaki iletişim süreklidir. Bu iletişim nesnel, sembolik veya sözlü olabilir. Sözlü iletişim söz konusu olduğunda, tanrılara hitap eden esas olarak insanlardır. Tanrılarının tarafında sembolik iletişim hâkimdir. Tanrılarının da

iletişim tarzına ait olabilme özellikleri vardır.⁴ Fal, adak metinleri, ayinler, dualar, mitolojik metinler, mektuplar ve tarihi metinlerin içinde yer alan⁵ rüyalar, içeriklerine göz atıldığında yazdırılanlar tarafından tanrılardan gelen

kendi dilleri vardır; ancak mitolojik metinler dışında, tanrıların insanlığa hitap etmek için kendi dillerini kullanmaları çok nadirdir. Hitit belgelerinde, tanrıların kullandığı dile dair özel bir duruma Tawiniya'daki *purulliya* kutlaması sırasında rastlanılmaktadır. Bu festivalde, Telipinu tapınağının içinde ve dışında gerçekleştirilen bir dizi törenden sonra Tanrıça Teteşhapi, kendisine yöneltilen dualara rahibesi NIN.DINGIR vasıtasıyla yanıt verir yani tanrıça, rahibesi aracılığı ile insanlarla konuşur. Bu konuşmada sarfedilen sözleri yorumlamak oldukça zordur. Bu zorluk, metnin eksikliği veya Hitit dili ve kültürü hakkındaki bilgilerin sınırlı olmasından kaynaklanmamaktadır. Eski yazıcılar, kutsal dilin ciddiyetini iletme/gösterme amacıyla kasten belirsiz ifadeler kullanmışlardır. Çünkü kutsal olanın sözleri herkes için bir anda anlaşılır olmamalıdır. Bu dil yalnızca tanrıların dilini bilen ve insanlığın geri kalanı için tercüman olarak hizmet edebilecek özel kişilere yönelik olmalıdır. Dolayısıyla Hititler'de tanrı - insan arasındaki iletişimde, tanrıların kendi dilleri vardır; bu dil karmaşık ve ciddidir; sadece özel kişiler onu insanlığa iletebilir; tanrılardan gelen sözlü iletişim son derece nadirdir; tanrılar, yalnızca kutsal özerlerini insanlığa ifşa etmek amacıyla bu dili kullanmaya başvururlar. (Franca Pecchioli Daddi, "Messengers of the Gods: NIN.DINGIR and Teteşhapi", *Die Welt des Orients* 44 , (2014): 289-300.) Taracha, tanrıların iletişime geçmek istediklerinde, kontrolleri altındaki doğa veya kozmosa ait öğeleri kullanmak suretiyle insanlara alamet göndermeye muktedir olduklarına inanıldığı için şimşek ve yıldırım gibi meteorolojik olayların bile alamet olarak yorumlandığını belirtmiştir. Ona göre Anadolu sakinleri bu tür fenomenleri tanrısal bir mesaj olarak kabul ettikleri için Eski Hitit çağından itibaren meteorolojik ayinler icra etmişlerdir. (Piotr Taracha, *Religion of Second Millenium Anatolia*, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009),144.)

² Alice Mouton, "Portent Dreams in Hittite Anatolia", E. J. Hamori ve J. Stökl (ed.), *Perchance to Dream: Dream Divination in the Bible and the Ancient Near East*, (Atlanta: SBL Press, 2018), 27.

³ Hititçe metinler rüya ile ilgili zengin bir kavram silsilesine sahiptir. Beckman'a göre uyuyan için 'rüya görmek' (*tešhan/ zašhain auš*), 'rüyada görmek' (*tešhi/ zašhiya auš*), 'rüyalar vasıtasıyla görmek' (*tešhit/tešhaz/zašhiyaz auš*) ifadelerinin yanı sıra yanı sıra erkek ya da kadın bir rüyada bir tanrıya 'yemin eder' (*-za tešhi/zašhiya ANA DN KARĀBU*), 'bir hediye sunar' (*tešhazpai-*) ya da 'bir hareketi / davranışı için savunmasını verir' (*tešhi/zašhiya arkuwar iya*) kalıplarına rastlanılır. Yine Hitit söyleminde daha sık olarak, rüya gören yönelme durumunda belirtilirken, bir tanrı 'rüyada görünür' (*tešhaniya-*), 'ona bir rüya verir' (*tešhan ANA PN parā ep-*) rüyada ya da rüya aracılığıyla çeşitli yollarda (*tešhi / zašhiya / tešhit / tešhaz / zašhiyaz mema-, kaneš-, wek-*) iletişim kurar. Nadiren, bir mesele veya kaygının kendisi, cümlelerin öznesi olabilir ve böylece "bir rüyada görünür" (*memiaš tešhaniš kiuwandāi*) Gary Beckman, "On Hittite Dreams", I. Singer (ed.), *Luwian and Hittite Studies presented to J. David Hawkins on the occasion of his 70th Birthday*, (Tel Aviv: Emery and Claire Yass Publications, 2010), 26.

⁴ Gary Beckman, "On Hittite Dreams", I. Singer (ed.), *Luwian and Hittite Studies presented to J. David Hawkins on the occasion of his 70th Birthday*, (Tel Aviv: Emery and Claire Yass Publications, 2010), 27.

⁵ (CTH 583) Kralın, (CTH 584) Kraliçenin rüyaları, (CTH 585) Kraliçe Puduhepa'nın Adağı, (CTH 587,588,589) İçeriği tespit edilmemiş rüyalar, (CTH 590) Rüya-adak metinleri içeren tablet parçaları.

bir mesaj olarak kabul edilen, görsel yönü baskın olmakla birlikte işitsel unsurlardan da oluşan ruhsal olgulardır.⁶

Hitit arşivinde bulunan rüya ile ilgili belgelerin neredeyse tamamı 14 ve 13. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Bunların önemli bir kısmı kraliyet dualarının içine sızmış durumdadır. Torri'ye göre Hitit duaları, insan- tanrı arasındaki ilişkinin açık kanıtıdır.⁷ Bu duaların külliyatı, kral-kraliçe nadiren de olsa kraliyet ailesinin diğer üyeleri ile sınırlıdır. Babil ya da Mısır'daki gibi sıradan dindarların dualarına Hatti'de rastlanılmamıştır.⁸ Hitit kral ve kraliçelerinin “tanrı ve insan” arasındaki aracı rolleri, onlara Hitit evreninde çok önemli bir yer sağlamıştır. Kral ve kraliçe, kozmosun hem kutsal hem de insani alanına katılabilme yetkisine sahip olan, kilit kişilerdir. Hitit halkı önünde panteonu; tanrılar huzurunda insan topluluğunu temsil ederler. Kral ve kraliçenin tanrılardan insanlara, insanlardan tanrılara mesaj iletmek ya da tanrılarla doğrudan konuşabilmek için kullandıkları araçlar genellikle dualardır.⁹

Dua-rüya ilişkisini gösteren metinlerden biri I. Tuthaliya ve Nikkalmatti'nin oğlu Kizzuwatna'nın başrahibi, Prens Kantuzzili'ye ait duadır. Kantuzili, Güneş Tanrısı'na yönelttiği duasında (CTH 382), tanrıdan kusurlarını bir rüya ya da falcılar aracılığıyla kendisine bildirmesini talep etmiştir. II. Muvatalli, Kummanni'nin Fırtına Tanrısına yönelik duasında tanrıdan bir konuyu rüya aracılığıyla kendisine açıklamasını istemiştir.¹⁰ Yine II. Murşili'nin veba dualarında (CTH 378), kralın veba salgını sırasında tanrıyla iletişime geçebilmek amacıyla rüyayı aracı olarak seçtiği anlaşılmaktadır.¹¹

Tarih boyunca rüyalar, mitler gibi sembol dili ile anlatılmıştır. Sembol, bir şeyin “yerini alan”, onu “temsil eden”dir. Fromm, sembolün kendisi ile sembolize ettiği şey arasındaki ilişkiyi çözümleyebilmek için onları üçe ayırmıştır. Kişilerin kendilerine özgü, rüyayı gören kişi ile sınırlı *rastlantısal semboller*; anlamları ve etkileri herkes için aynı ve ortak olan *geleneksel semboller* ve beden, ruh ve duyguların özellikleri ile ilgili *evrensel semboller*. Geleneksel semboller, kişiye ya da belirli bir topluluğa özgüdür; rastlantısal semboller çok dar bir çevreye seslenir ve onu sadece

⁶ Mouton, “Portent Dreams in Hittite Anatolia”, 27.

⁷ Giulia Torri, “Strategies for Persuading a Deity in Hittite Prayers and Vows”, *Die Welt des Orients* 49, (2019): 48.

⁸ Itamar Singer, *Hittite Prayers*, H. A. Hoffner (ed.), (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2002), 7.

⁹ Beckman, “On Hittite Dreams”, 26, 27.

¹⁰ Singer, *Hittite Prayers*, 31–33, 84–85.

¹¹ Beckman, “On Hittite Dreams”, 27.

sembolün anlamını bilenler kavrayabilir; evrensel semboller ise tüm insanlar için geçerlidir, belirli bir kişi ya da grup ile sınırlanmazlar. Semboller, rastlantısal ya da geleneksel olsun, rüyalandaki her sembolün bir anlamı vardır ve ruhun her türlü faaliyeti, doğrudan rüyalara yansımaktadır.¹² Eskiçağ dünyasının insanları da bu zihniyette olsa gerek, rüyalarda görülen sembollerin yorumlanması, bu çağda hatırı sayılır bir bilgi sistemi olan kehanetin parçasıdır.¹³

Rüyaların yorumlanması, onun anlaşılır hale getirilmesi, açıklanması, değerlendirilmesi demektir. Bu da bir yorumcunun varlığını zaruri kılmaktadır. Mevcut belgelerden hareketle Hititlerde, rüya konusunda ileri düzeyde uzmanlaşmış bir sınıfının var olduğunu ileri sürmek zordur. Hepa-SUM adı verilen bir kâhin ya da rahibenin¹⁴ belli rüyaların mesajını doğruladığı belirtile de herhangi bir kâhinin bir rüyayı yorumlayabildiği veya kehanet soruşturması yapabildiği de söylenebilir.¹⁵

Mouton'a göre kehanet soruşturması üç önemli gerekçe ile yapılmaktadır. Bunlardan ilki rüyanın kehanet bildirip bildirmediğinin tespitidir.¹⁶ Hurri kaynaklı ağır hasar görmüş ve olasılıkla Azzi'ye karşı yürütülen bir askeri hareket ile ilgili bir fal metninde (CTH 577) geçen "Bu rüya bir şey ortaya çıkardıysa"¹⁷ gibi bir ifadesi ile I./II. Tuthaliya'ya ait olduğu düşünülen ve konusunu İshupitta kentine düzenlenecek askeri seferin oluşturduğu karaciğer falında (CTH 570), tanrının kralı, Ankuwa şehrine gitmemesi için uyarıcı bir mesaj gönderdiği bilgisi, bu duruma örnek olarak verilebilir.¹⁸ Rüya kaynaklı kehanet soruşturmalarının ikinci gerekçesi,

¹² Eric Fromm, *Rüyalar, Masallar, Mitler: Sembol Dilinin Çözümlemesi*, A. Arıtan, K. H. Ökten (çev.), (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 28-39.

¹³ Popko'ya göre teoride kehanetin sınırı yoktur, pratikte ise tanrının bizler için belirlediği kaderin incelenmesine indirgenmiştir. (Maciej Popko , *Religion of Asia Minor*, (Warsaw: Academic Publications Dialog, 1995), 135.

¹⁴ Alice Mouton, *Rêves Hittites: Contribution à une histoire et une anthropologie du rêve en Anatolie ancienne*, (Culture and History of the Ancient Near East 28), (Leiden: Brill, 2007), 24-26.

¹⁵ Richard H. Beal, "Hittite Votive Texts by Roos", *Journal of Near Eastern Studies* 73, (2014): 342; Annelies Kammenhuber, *Orakelpraxis, Traume und Vorzeichenschau bei den Hethitern*, (Heidelberg: Carl Winter, 1976), 39,40.

¹⁶ Alice Mouton, "Portent Dreams in Hittite Anatolia" , *Perchance to Dream: Dream Divination in the Bible and the Ancient Near East*, (Ed. E. J. Hamori ve J. Stökl), Atlanta: SBL Press, 2018, s. 29.

¹⁷ Theo van den Hout, *Der Ulmitešub-Vertrag: Eine prosopographische Untersuchung*, (Studien zu den Bogazköy-Texten, Band 38), (Wiesbaden: Harrassowitz, 1995): 262-265; Mouton, *Rêves Hittites: Contribution à une histoire et une anthropologie du rêve en Anatolie ancienne*, 198-202.

¹⁸ Mouton, *Rêves Hittites: Contribution à une histoire et une anthropologie du rêve en Anatolie ancienne*, 176-177.

kehanet içerdiği varsayılan bir rüyayı yorumlamaktır. Böylesi bir durumda ilk olarak yapılan, aktarılan rüyayı yorumlamak ardından tanrılara bu yorumun doğru olup olmadığını sormaktır.¹⁹ Bununla ilgili olan bir talih falı metninde (CTH 581), bir kraliçenin Harranaziti adındaki birinin karısının ölümüyle ilgili gördüğü rüyadan bahsedilmektedir.²⁰ Metinde geçen bu kraliçe Mouton'a göre Puduhepa'dır. Kraliçe'nin, yüksek rütbeli bir memurun eşi olduğu tahmin edilen bir kadının büyülenmesiyle ilişkili olarak gördüğü rüya kayda geçirilmiştir. Kahin, Puduhepa'nın rüyasının kehanet boyutunu tespit etmeye çalışmış; rüyanın, kadının ölümünü önceden bildirdiğine hükmetmiş; ancak daha sonra yapılan bir talih falında varsayılan olumsuz cevap yerine "olumlu" cevap alındığında kahinin yaptığı yorum geçersiz kalmıştır. Bir başka metinde, bağırsak fallarından sorumlu baş kahin, kralın, muhtemelen Tanrıça Kubaba tapınağında gördüğü rüyayı tanrıçanın öfkesine işaret olarak göstermiştir. Rüya kaynaklı kehanet soruşturmalarının üçüncü gerekçesi rüyada beliren bir mesele ile ilişkili fazladan bilgi edinebilmektir. Hattuşili'nin Kaška seferi ile ilgili bir fal metninde yer almış olan rüyada kötü rüyaların savaş alanında uğranılacak yenilginin habercisi olarak algılandığı ancak bu algının doğruluğunun bir fal soruşturması ile doğrulanması gerektiği anlaşılmaktadır. Yine bir savaşla ilgili olduğu tahmin edilen bir rüyaya istinaden yürütülen fal soruşturmasında (CTH 577), bir kentin yok edilip edilmeyeceği sorusuna cevap aranmış, bu yorumu teyit eden işaretler alındığında ikinci bir fal soruşturması daha yapılmış sonuçta kentin tanrının öfkesi nedeniyle eninde sonunda yıkılacağına dair bir hükme varılmıştır. Aynı metnin son kısmında tanrının öfkelenmesine neden olan bir ateşe ilişkin sorular dikkati çekmektedir. Rüya, tanrının bir ateşle ilişkili öfkelerini ifade eden tanrısal bir mesaj olarak yorumlanmıştır.²¹

Rüya ile ilgili bilgi içeren bir belge grubu da adaklarla ilgili olanlardır. Adak, bir tehlike, tehdit yada istek karşısında güvencede olmak amacıyla tanrılara, canlı/cansız bir varlığın sunulacağı sözünün verilmesidir.²² Hitit Hanedanlığında kral, kraliçe ya da onlara yakın kişiler bir tanrıya adak sunacaklarını ilan ettikten sonra, vaadi yerine getirdiklerini de kaydettirmişlerdir. Söz konusu metinlere konu olan adakların çoğu, rüyalarda telaffuz edilmiştir. Kraliçe Puduhepa'nın rüyasında gördüğü adakların kaydedilmiş olması bu duruma gösterilecek en iyi örneklerden

¹⁹ Mouton, "Portent Dreams in Hittite Anatolia", s.29.

²⁰ Mouton, *Rêves Hittites: Contribution à une histoire et une anthropologie du rêve en Anatolie ancienne*, 220–21.

²¹ Mouton, "Portent Dreams in Hittite Anatolia", 29-30.

²² Ali R. Özkan, *Dinlerde Kurban Kültü*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2003), 26.

biridir. Rüyalardan, kraliçenin, o sırada kocasının hastalığından dolayı derin bir endişe içinde olduğu anlaşılmaktadır. Kraliçe, kocasının sağlığına kavuşması karşılığında Uda kenti Tanrıçası Hepat'a üç farklı altın obje sunacağını vaat etmiştir. Adak ile ilgili rüya, bazen, “tanrı ile rüya gören kimse” arasında geçen kısa bir diyalogu içerebilmektedir. Bir metinde Tanrı Kuwarši, kraliçenin kocasının yani Büyük Kralın tedavisine yardımcı olacağına söz vermiş; bu kutsal yardım karşılığında kraliçe rüyasında yiyecek dolu üç kabı tanrıya sunacağını vaat etmiştir.²³ Bazen adaklar, bir tanrıçayı rüyada gördükten sonra da sunulabilmektedir. II. Murşili'nin, eşi Gaşşuliyawiya örneğinde olduğu gibi rüyada görülen tanrıça, Lelwani ise, durum çok da içaçıcı olmayabilir. Kralın, Tanrıça Lelwani'ye yönelik duasından (CTH 380), Gaşşuliyawiya'nın tanrıçayı rüyasında gördüğü fakat uygun kurbanları yerine getirmediği için hastalandığı anlaşılmaktadır. Daha doğrusu kral, Gaşşuliyawiya'nın hastalığının tanrıçadan geldiğine inanmaktadır. Bu durumda, tanrıçanın öfkesini yatıştırmak için yapılması gereken, ritüellerinin yerine getirilmesidir. Ne yazıkki; tanrıçaya adak olarak sunulan hediyeler ve Gaşşuliyawiya hastalığından kurtulduğunda, gelecekte tanrıyı onurlandırma sözü bile kraliçeyi kurtarmaya yetmeyecektir.²⁴ Kayıt altına alınmış Hitit rüyaları, Gaşşuliyawiya örneğinde olduğu gibi herhangi bir zamanda, beklenmedik şekilde görülen rüyalar olabildiği gibi, Puduhepa örneğinde olduğu gibi Hitit takviminin özel zamanlarında görülen rüyaları da içerebilmektedir. Puduhepa ile ilgili bir metinde kraliçenin bir festival sırasında gördüğü rüyada “gelecekte” kocasına “ondan zarar gelmemesi” koşuluyla altın bir heykeli adadığı görülmektedir. Mouton'a göre bu rüyanın festival sırasında görülmüş olmasının özel bir anlamı vardır. Bunlar gerçekte kült festivalleri sırasında başvurulmuş inkübasyon (istiare) sayesinde elde edilmiş rüyalarlardır.²⁵

Ehrenheim, inkübasyonu kurumsallaşmış bir rüya şifası olarak tanımlamıştır. Onu kurumsallaştıran unsur, tanrılardan mesaj almak amacıyla “tapınakta uyuma” şeklinde gerçekleştirilmesidir.²⁶ Benzer şekilde Hitit metinlerinde şuppa/šuppaya šeš yani “kutsanmış bir şekilde uyumak” ifadesi çoğunlukla kült etkinlikleri sırasında gerçekleşen kehanet inkübasyonunu tanımlayan bir sözcüktür. Mouton'a göre II. Murşili'nin veba duasının bir pasajı bu uygulamaya dair en çarpıcı kanıttır; metnin ilgili pasajında öfkeli tanrının beklenen mesaj rüyasını almaları için kralın bütün

²³ Mouton, “Portent Dreams in Hittite Anatolia”, 30, 31.

²⁴ Torri, “Strategies for Persuading a Deity in Hittite Prayers and Vows”, 53.

²⁵ Mouton, “Portent Dreams in Hittite Anatolia”, 30, 31.

²⁶ Hedvig von Ehrenheim, “Identifying Incubation Areas in Pagan And Early Christian Times”, E. Hallager ve S. Riisager (ed.), *Proceedings of the Danish Institute at Athens VI*, (Atina: Nordea Fonden, 2009), 237.

rahiplere kutsanmış bir biçimde uyumalarını emrettiğinden bahsedilmiştir. Bazı Hitit festival metinlerinde de kehanet inkubasyonundan söz edilmektedir. Şamuha kenti tanrısı Şauşga'nın onuruna kutlanmış bir festival dizisini konu alan bir metinde (CTH 712), kralın savaşa gitmediği durumlarda festivalin icra edilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Seremoni sırasında kralın elinde şarapla dolu altın bir sürahi ile Şauşga tapınağına girerek orada uyuduğu; bu sırada müzisyen ve ritüel uzmanlarının geceyi uykusuz geçirdiklerinden söz edilmektedir. Mouton, kralın savaştan döndükten sonra tanrıçadan muhtemelen destekleyici bir mesaj almak için bir kehanet inkubasyonu icra etmiş olabileceğine inanmaktadır. Tuthaliya'ya ait bir metinde (CTH 434), kralın büyük babalarının tapınağında bir rüya gördüğünden bahsedilmektedir. Büyülü inkubasyon olarak adlandırılan bu rüyalarla amaçlanan kralın hayatta olmayan ataları ve/veya Yeryüzünün Güneş Tanrıçası ile temas kurmasıdır. Ayrıca Tapınağın içinde bu iş için kullanıldığı anlaşılan kutsanmış bir yatak, bir iç oda olduğundan bahsedilmektedir. Kral sık sık bu odaya gitmekte ve zaman zaman kutsanmış yatak üzerinde uzanmaktadır. Bu iç oda tanrının kendi yatak odasıdır, kral tanrının odasında uyumuştur.²⁷

İnkubasyon rüyası ile ilgili bilinen bir metin de cinsel iktidarsızlığı tedavi etmek için gerçekleştirilmiş olan Paşkuwatti'nin ritüelidir. Üç veya dört gün süren ritüel tüm detaylarıyla yazılmıştır. Metne göre, ritüeller sırasında kadınlık sembolü olarak kabul edilen iğ ve öreke; erkeklik sembolü olarak kabul edilen ok ve yay ile değiştirilmiş; arındırma, dualar ve sunular için detaylı prosedürler uygulandıktan sonra uygulayıcı ve hasta, inkubasyon rüyası için evine gönderilmiştir. Beklenen rüya geldiğinde yapılacak olan, tanrıçaya adaklar teklif edilmesidir. Aksi takdirde ayinin devam etmesi gerekecektir.²⁸ Yine Kizzuwatna kaynaklı iki doğum ritüelinde hamile bir kadının rüyalarına çok büyük önem atfedildiği görülmektedir. Konu ile ilgili bir metinde hamile bir kadının şinapşi -tapınağı ile ilişkili olarak gördüğü varsayılan bir mesaj rüyadan söz edilmektedir. Bu tapınak gerek görülmesi halinde, yani kadının, rüyasında, tanrılardan olumsuz bir mesaj alması durumunda arındırılacağı bir yerde bulunuyordu; olumsuz işaretlerin alındığı bir rüya tanrıların bu kadını kirli kabul ettiğini, kadının da oradan ayrılarak kendisini arındırması ve şinapşi-tapınağında tanrılarla barışması gerektiği manasına gelmektedir.²⁹

²⁷ Mouton, "Portent Dreams in Hittite Anatolia", s.31-32.

²⁸ Harry Hoffner, "Paskuwatti's Ritual Against Sexual Impotence (CTH 406)", *Aula Orientalis* 5, (1987): 271-287.

²⁹ Mouton, *Rêves Hittites: Contribution à une histoire et une anthropologie du rêve en Anatolie ancienne*, 64-65.

Tapınak ziyaretinde bir rüya aracılığıyla mesaj almak sadece insanlara özgü değildir. Hitit mitlerinden birinde tanrıların bile insanlar gibi rüya gördüğüne, kutsal mesajlar aldıklarına tanık olunmaktadır. Hitit belgeleri arasında “Ea ve Yaratık” olarak bilinen metinde (CTH 351.1), Babil’in Bilgelik Tanrısı Ea ile bilinmeyen bir yaratık arasında geçen diyalog vardır. Mitte tanrı, nasıl bir tür olduğu bilinmeyen –šuppal(anza) adındaki “yaratık”tan uzun bir kehanet konuşması dinlemektedir.³⁰ Ayrıca DINGIR. MEŠ-āš ve DINGIR. MEŠ-ni-an-da-aš (šuniaš šuiniyantaš) adında iki karakter dikkati çekmektedir ki Archi bunların tanrılara fal bakan tanrıçalar olduğunu ifade etmektedir.³¹ Metin tam olarak anlaşılammış olsa da Ea’ya eski tanrıları yer altı dünyasına sürecektanrıların yeni bir hükümdarının gelişinin duyurulduğu anlaşılmaktadır. Bu, cennetin krallığı yarışındaki Kumarbi döngüsünün bir parçası gibi görünmektedir. Tanrıların nesilleri cennetin krallığında birbiri ile yarışmaktadır. Yine Hattuša ve Amarna arşivlerinden bilinen Şartamhari metnine ait Assur ve Nineve’den küçük fragmanlar bulunmuştur. Bu fragmanlarda Sargon’un Ninive’deki Eulmaš Tapınağına giderek yapacağı Puruṣhanda girişiminin İstar tarafından onaylanıp onaylanmadığını öğrenmek amacıyla kehanet soruşturması yaptığı bilgisi vardır. Son zamanlarda Hitit versiyonu ile birleşen bir başka fragmanda ise Sargon’un birkaç kez kehanet soruşturması için İstar Tapınağı’na gitmiş ve inkübasyon rüyası aracılığıyla tanrıça ile iletişim kurmuş ve uyandıktan sonra Tanrıça’nın mesajını ordusuna ileterek Puruṣhanda’ya doğru yola çıkmış görünmektedir. Şartamhari metninin Hitit versiyonunda ilginç bir şekilde Tanrı Enlil, Sargon’un düşmanı Puruṣhanda kralı Nur Daggal’in rüyasına girerek Sargon’un geleceğini haber vermiş ve onu Sargon’a karşı cesaretlendirmiş görünmektedir.³²

Rüya ile ilgili bilgi içeren kaynaklardan biri de edebi nitelikte olanlarıdır. Avcı Kešši Masalı bunlardan biridir. Kešši babası öldüğü için annesiyle birlikte yaşayan yetenekli bir avcıdır. Udubšarri adındaki birinin kız kardeşi ile evlenmiş, yeni evlendiği eşinin cazibesine kapıldığı için geçim kaynağı olan avcılığı unutmuş, annesine ve tanrılara yiyecek getirmeyi ihmal etmiştir. Annesinin uyarısı karşısında tekrar avlanmak için

³⁰ Meindert Dijkstra, “Prophet, Men of God, Wise Women: Dream and Prophecies in Hittite Stories”, B.Becking, H.M. Barstad (ed.), *Phcy and Prophets in Stories*, (Leiden/Boston: Brill, 2015), 18.

³¹ Alfonso Archi, “Ea and the Beast: A Song Related to the Kumarpi Cycle”, Piotr Taracha (ed.) *Silva Anatolica: Anatolian Studies Presented to Maciej Popko on the Occasion of His 65th Birthday*, (Warsaw: Agade, 2002), 9.

³² Meindert Dijkstra, “Prophet, Men of God, Wise Women: Dream and Prophecies in Hittite Stories”, s. 17-21.

dağlara çıkan Keşşi'nin zorlu av sürecinde gördüğü yedi rüya kayda geçmiştir. Bu rüyalardan altı tanesi okunabilmiştir. Keşşi, rüyalarının kötü mesajlar içerdiğine inandığı için onlardan korkmuştur.³³

Fal metinlerinden dualara mitolojik metinlerden masallara birçok belge içinde kendisine yer bulmuş rüyalar, Hitit yaşamında tanrılardan haber almak ve tanrılarla iletişim halinde bulunmak için sıklıkla başvuru alan yöntemlerdir. Rüyaların Hitit dünyasında bu tür bir karşılığının olması, III. Hattuşili örneğinde olduğu gibi onların iktidar-meşruiyet ilişkisi çerçevesinde bir araç olarak kullanılmasını kolaylaştırmış, kralın kendisi için kritik öneme sahip olan kutsal desteği ona fazlasıyla sağlamış olmalıdır.³⁴

Rüya ve Meşruiyet İlişkisi Kapsamında III. Hattuşili'nin Rüyaları

İktidar, bir kişi ya da grubun başka kişi ya da grupları kontrol edebilme gücüne sahip olmasıdır.³⁵ Kendisini içine doğduğu toplumun değer, norm ve ilkeleriyle besleyen iktidar bir “buyurma-boyun eğme” ilişkisi olsa da salt güce dayandırıldığında süreklilik arz edemez. Toplum tarafından kabul görmeyen bir iktidar meşru değildir ve zorbalığı temsil eder. Tam da bu nedenle “siyasal düşünceler tarihi özünde iktidarların kendilerini haklılaştırma ve rasyonelleştirme” tarihidir. İktidarın toplum nezdinde meşru olması, toplumu ne adına yönettiğini o topluma kabul ettirmiş olduğu anlamına gelmektedir.³⁶ Meşru iktidar, toplumu varlığı ve gerekliliği konusunda ikna etmiş iktidardır. Meşruiyet, iktidarın sürekliliği için gerekli olsa da iktidarlar her zaman geçerli bir meşruiyet dayanağına sahip olmayabilir. Böyle bir durumda devreye bazı meşruiyet araçlarının girmesi gerekir. Bu araçlar genellikle inanç ve değerlerle temellendirilir. İktidarın kendisini meşru kılmak için kullandığı araçların en yumuşak olanları (baskı ve zora dayanmayan)³⁷ mitler ve rüyalarlardır çünkü içerdikleri

³³ (2. rüya): Keşşi, dev bir kapıyı açmaya çalışır fakat başarılı olamaz, (3. rüya): Keşşi, Natara Dağı'ndan Şippar'a bir şeyler taşır, hizmetkarlar ona yardım eder, (4. rüya): Gökyüzünden yere düşen büyük kaya parçası etrafa zarar vermektedir, (5. rüya): Tanrısal/gizemli bir güç, ateş tutuşturmuştur, (6. rüya): Keşşi'nin boynunda bir yaka ve aşağıda bir kadın topuğu vardır. (7. rüya): Keşşi, aslant avına çıkmış, kapıdan çıkarken yılanlarla ve Damnaşşara ile karşılaşmıştır. (Esmâ Reyhan, Tülin Cengiz, “Bir Hitit Masalı: Avcı Keşşi”, *Kubaba Arkeoloji- Sanat Tarihi- Tarih Dergisi*, (2016): 68-70).

³⁴ Beckman, “On Hittite Dreams”, 16.

³⁵ Gürbüz Özdemir, “Weberyan Anlamda Türklerde Otorite Ve Meşruiyet İlişkisi (15.yüzyıl Osmanlı Dönemine Kadar)”, *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)* 9, (2014): 73.

³⁶ Halis Çetin, “Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti - Meşruiyetin İktidarı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 58, (2003): 65, 66.

³⁷ Gürsoy Akça, Yunus İnce, *Klasik Osmanlı Çağı'nda Tarih, Meşruiyet ve Rüya*, (Konya: Palet Yayınları, 2015), 52,60.

sembollerin, tanrı iradesi ile alakalı mesajlar olduğuna inanılmaktadır. Toplumun ortak sembol dilini bilen erk sahiplerinin bu semboller içerisinde bazılarını bilinçli olarak seçerek topluma maksatlı mesajlar vermeleri tarih boyunca hemen her uygarlıkta sıklıkla karşılaşılan bir durumdur.³⁸ Kısacası işin içine toplumun inanç ve değerleri girdiğinde iktidarın kendisini kutsaması daha kolay ya da garantili olur. Çünkü iktidarın inandırıcılığı, iddiasını destekleyecek olgunun toplumun geleneksel yapısında bir karşılığının olmasına bağlıdır. Hitit Kralı III. Hattuşili'ye ait olduğu kabul edilen otobiyografik nitelikte bir belge³⁹ bu durumun Eskiçağ dünyası söz konusu olduğunda en somut örneklerinden biridir.

III. *Hattuşili'nin Otobiyografisi/Özrü/Büyük Metni* olarak farklı isimlerle anılan⁴⁰ ve tahtın gasp edilmesini meşrulaştırmak için tasarlandığı

³⁸ Abdullah Temizkan, Erhan Aktaş, "Türk Devlet Geleneğinde İktidarın Meşrulaştırılmasında Rüyanın Kullanımı", *Karadeniz Araştırmaları* 33, (2012): 15.

³⁹ Gilan'a göre çoğu araştırmacı metnin geç, hatta Hattuşili'nin saltanatının sonlarına doğru, yaşanan hükümdarların genellikle iç gözlem yapma eğiliminde olduğu zamanlarda yazıldığı konusunda hemfikirdir. Kompozisyonun siyasi, özür dileyen doğasını vurgulayan son çalışmalar, metnin geç tarihlendirilmesi konusunda daha eleştireldir. Bkz. Andrew Knapp, *Royal Apologetic in the Ancient Near East*, (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2015), Gary Bekman, "Hattuşili III between Gods and Men," Özlem S. Gavaz-Sedat Erkut (ed.), *Studies in Honour of Ahmet Ünal Armağanı*, (Istanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2016). Bununla birlikte, "Otobiyografi", öncelikle son derece dinsel bir kompozisyonudur. Propaganda veya siyasi meşrulaştırma kavramlarına şimdikinden çok daha az sahip olan eski bilimsel literatür, "Otobiyografi"nin dini doğasına daha fazla özen göstermiştir. Metnin ilk baskısında Goetze, kompozisyonun aretalojinin en eski örneği olduğunu öne sürmüştü, Cancik, metni, Şamuha kenti tanrıçası Şauška'ya dua olarak tanımlanmıştır (Amir Gilan, "Now See How the Mighty Storm-God My Lord is Running Before Me:" Revelation of Divine Power in Hittite Historiography", Stephanie Anthonioz, Alice Mouton, Daniel Petit (ed.), *When Gods Speak to Men Divine Speech: according to Textual Sources in the Ancient Mediterranean Basin*, (Leuven: Peeters, 2019) , 42.)

⁴⁰ Hitit dünyasından günümüze ulaşabilen en önemli eserlerden biri olan belge birçok bilim insanı tarafından ele alınmıştır: Albrecht Goetze, *Hattuşiliş. Der Bericht über seine Thronbesteigung nebst den Paralleltexen*, (Leipzig: J.C. Hinrichs, 1925); Ahmet Ünal, *Hattusili III* (Texte der Hethiter), (Heidelberg: Carl Winter, 1974), Hubert Cancik, *Grundzüge der hethitischen und alttestamentarischen Geschichtsschreibung*, (Wiesbaden: Harrassowitz, 1976), Heinrich Otten, *Die Apologie Hattusilis III: Das Bild der Überlieferung*, (Studien zu den Boğazköy-Texten 23), (Wiesbaden: Harrassowitz, 1981); Theo P.J. van den Hout, "Apology of Hattuşili III" , W.W. Hallo (ed.), *Contexts of Sculpture*, (Leiden: Brill, 1997), 199–204; Victor Parker, "Reflexions on the Career of Hattuşiliş III until the Time of this Coup d'Etat," *Altorientalische Forschungen* 26, (1998): 269–290, Andrew Knapp, *Royal Apologetic in the Ancient Near East*, (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2015), Gary Bekman, "Hattuşili III between Gods and Men," Özlem S. Gavaz-Sedat Erkut (ed.), *Studies in Honour of Ahmet Ünal Armağanı*, (Istanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları), 2016.

anlaşılan metnin içine, beş tane rüya yerleştirilmiştir.⁴¹ Bu belge Eski Çağ coğrafyasında şimdiye kadar yazılmış en kapsamlı rüya anlatısı olarak kabul edilmektedir.⁴² Otobiyografinin (CTH 81)⁴³ içeriğine göz atıldığında, kralın hayatına dair aktarılan kesitlerin belirli bir amaca yönelik olarak özel olarak seçildiği, bu kesitlerin hemen hepsinde Şamuha kenti tanrıçası Şauška/İstar'ın aktif rol almış olmasından anlaşılmaktadır.⁴⁴ Hattuşili'nin kişisel tanrıçası olan İstar, daha metnin başlarında "ilahi adalet" in sağlayıcısı olarak belirmiştir:

Tanrıça İstar'ın ilahi adaletini söyleyeceğim. Ve onu, herkes işitsin ve gelecekte Majestemin oğlu, torunu, nesli ve majestemin tanrıları arasında Tanrıça İstar'a saygısı olsun. (Vs. I 5-8)⁴⁵

Tanrıça, rahibi olması şartıyla Hattuşili'nin hayatta kalmasını sağlamış, kralı iktidara taşıyan süreci ve taht değişikliğini bizzat organize etmiş görünmektedir:

Babam Murşili bizi dört çocuğu oldu: Halpaşulupi, Muwatalli, Hattuşili, kız çocuğu Maşanauzzi. Ve ben hepsinin küçüğüyüm. Ve çocuk iken dizgin tutucu idim Sahibem Tanrıça İstar, kardeşim Muwatalli'yi babam Murşili'ye gönderdi: "Hattuşili'nin yılları kısadır. O sağlıklı değil. Onu bana ver. O benim rahibim olsun. Ve o hayatta kalacaktır" Ve babam beni, çocuğu yukarıya aldı. Ve beni tanrıya köleliğe Verdi. Ve tanrıya rahip olarak kurban sundum. Ve sahibem Tanrıça İstar'ın elinden lütf gördüm.

⁴¹ Mouton, "Portent Dreams in Hittite Anatolia", 28.

⁴² Leo Oppenheim, "The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East. With a Translation of an Assyrian Dream-Book", *Transactions of the American Philosophical Society* 46, (1956): 197.

⁴³ CTH 81 = A. KUB 1.1 + KUB 19.62 + KUB 19.61 + KUB 19.63 + KUB 26.46 + KUB 19.66 + KUB 26.44 + KUB 19.60 + 1304/u + 1683/u B. KBo 3.6 + ABoT 62 + KUB 1.7 + KUB 1.4 + KUB 26.45 + KUB 19.70 Bo 68/76 + Bo 68/85 (Otten, ZA 62:103) + 674/v; Bo 69/256 C. KUB 1.2 + KUB 19.58 (+?) KUB 19.59 D. KUB 19.56 (+) KUB 1.5 (+) KUB 19.57 (+) KUB 21.28 (+?) KUB 2.11 E. KUB 1.6 + KUB 19.68 + KUB 19.65 + KUB 31.13 F. KUB 19.67 + KUB 1.10 (+?) KUB 19.72 (+?) KUB 1.3 + 1513/u G. KUB 19.64 H. KUB 19.69 J. Bo 3726 K. KUB 19.71 + 1746/u L. KUB 1.9 M. KUB 1.8 N. 248/w O. 236/v P. KUB 21.26. (Bu çalışmada kullanılan metinlerin tercümelemleri için yararlanılan kaynaklar: Goetze, 1925; Otten, 1981.)

⁴⁴ Oğuz Soysal, "III. Hattusili Büyük Metni", Bir Hitit Belgesini Tanımlama Denemesi", *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri* 1, (1995): 140-145.

⁴⁵ Goetze, *Hattuşiliş. Der Bericht über seine Thronbesteigung nebst den Paralleltexten*, 6,7; Otten, *Die Apologie Hattusilis III: Das Bild der Überlieferung*, 4,5.

Ve sahibem İstar'ın benim elimden tuttu. Ve bana doğru yolu gösterdi. (Vs. I 9-20) ⁴⁶

Metinde kardeşlerini sıralayan ve kendisini ailenin en küçük bireyi olarak sunan Hattuşili, Otten'a göre en genç kardeş olma durumu ile krallık tahtı arasında meşru bir ilişki kurarak aslında yine pası tanrılara atmış görünmektedir. Çünkü anne hariç kardeşlerden oluşan bu tür bir sıralamaya Hititçe metinlerde ilk kez rastlanmaktadır, dolayısıyla planlı yapılmış olması doğaldır. Aslında metnin geneline bakıldığında, kralın çocukluğuna dair anlatılan kesitin içine bir profil gizlendiği söylenebilir: “ölmek üzereyken, hayatı bir Tanrıça tarafından başlanmış, hasta, savunmasız, küçük kardeş”. Böyle bir profilin çocukluğundan itibaren tahtı ele geçirme düşüncesine sahip olması beklenilmez. Eğer Hattuşili, kral olmuşsa bu mutkala tanrıların takdiridir.

Hattuşili'nin otobiyografik metnin, içinde kendisine yer bulmuş olan rüya anlatıları, Mouton'a göre metnin retoriğinde önemli bir rol oynamakta, metne özenle yerleştirilmiş gibi durmaktadır:

1. Rüya Anlatısı: İlk rüya anlatımı Hitit külliyatında oldukça sıra dışıdır. Çünkü Tanrıça, Hattuşili'nin abisi Muwatalli'yi, bir rüya aracılığıyla babasına göndermiştir. Yani Muwatalli, tanrıça adına babası ile konuşmuştur. Bu, bir tanrının, aracısı olan bir insanın rüyada görüldüğü sırada hala hayatta olduğu tek örnektir: ⁴⁷

Sahibem Tanrıça İstar, kardeşim Muwatalli'yi babam Murşili'ye gönderdi: “Hattuşili'nin yılları kısadır. O sağlıklı değil. Onu bana ver. O benim rahibim olsun.” (Vs. I 13-16) ⁴⁸

Oppenheim, bu rüyada, Eski Yakın Doğu Sami literatüründe bir benzeri olmayacak şekilde hala hayatta olan birinin rüyada gözüktüğüne şahit olduğunu ifade etmiştir. Muwatalli'nin rüyadaki rolüne bakıldığında ise Tanrıça İstar, II. Murşili'nin rüyasında kendi kimliğiyle — yani bir tanrıça olarak — belirmez. Muwatalli'nin suretine bürünür. Rüyada, “Muwatalli”nin veya Muwatalli'nin “suretinde” ortaya çıkan Tanrıça İstar, prensi hizmetine almak için onun hastalığını dile getirir ya da kullanır. Aksi takdirde prens eninde sonunda ölmeye mahkûmdur. Aslında Tanrıça'nın,

⁴⁶ Goetze, *Hattuşiliş. Der Bericht über seine Thronbesteigung nebst den Paralleltexen*, 6-9; Otten, *Die Apologie Hattusilis III: Das Bild der Überlieferung*, 4,5.

⁴⁷ Alice Mouton, “Divine Speech in Hittite Dreams”, Stephanie Anthonioz, Alice Mouton, Daniel Petit (ed.), *When Gods Speak to Men Divine Speech: according to Textual Sources in the Ancient Mediterranean Basin*, (Leuven: Peeters, 2019), 24.

⁴⁸ Goetze, *Hattuşiliş. Der Bericht über seine Thronbesteigung nebst den Paralleltexen*, 7-9; Heinrich Otten, *Die Apologie Hattusilis III: Das Bild der Überlieferung*, 4,5.

kralı, Hattuşili’yi kendi hizmetine vakfetmeye ikna etmek için iyi bir gerekçe ortaya koymak zorunda olması, başlı başına enteresan bir durumdur. Bununla birlikte Hattuşili’nin hemen hiçbir yerde iyileşmesini, Tanrıçaya borçlu olduğundan söz etmemiş olması da izahı zor bir durumdur. Oysaki inançlı birinin böyle bir hadiseyi unutmaması beklenir. Bu yüzden Tanrıça’nın, kralı ikna etmek için bir hileye başvurduğu ve hatta prensi korumak için böyle bir eylemde bulunmuş olabileceği şüphesini göz ardı etmek mümkün değildir.⁴⁹ Hattuşili’nin sağlığına kavuşması, babası Murşili tarafından başkâtip olan Mittannamuva’ya emanet edilmesinden sonra gerçekleşmiştir. Ünal’a göre prensin bir kâtime emanet edilmesinin nedeni, onun tıp bilgisine sahip olmasıdır. Mittannamuva, kralın güvenini kazanmış saygıdeğer bir ihtiyardır. Ayrıca sadece tıp bilgisi değil, yazma, dil ve yönetim alanında da bilgi ve beceri sahibidir.⁵⁰ Otobiyografik metinde küçük yaştaki hastalığından söz eden Hattuşili, Mittannamuva’ya yer vermemiştir. Onunla ilgili bilgiler yine Hattuşili tarafından yazdırılan başka bir metinden (CTH 87) öğrenilmektedir.

2. Rüya Anlatısı: Hattuşili'nin Otobiyografisi’nde Tanrıça İstar’ın tekrar ortaya çıkışı ve rüya aracılığı ile kralla konuşması yaklaşık yirmi satır sonra aktarılmaktadır. Bu bölüm, Hattuşili'nin babası II. Murşili öldüğünde ve Hattuşili'nin ağabeyi II. Muwatalli, Büyük Kral olduğunda meydana gelmiş görünmektedir:

Ve bana karşı iftiralar atıldı. Ve kardeşim Muwatalli beni mahkemeye çağırdı. Bana Sahibem İstar rüyada görüldü. Ve bana rüyada

⁴⁹ Oppenheim, “The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East. With a Translation of an Assyrian Dream-Book”, 198.

⁵⁰ Ünal, *Hattusili III (Texte der Hethiter)*, 60. Kralın Mittannamuva’ya emanet edilmesiyle ilgili ilginç bir yorumun sahibi Gambashidze’den gelmiştir. Ona göre otobiyografide, kralın çocukluğunda maruz kaldığı kronik hastalığı konusunu açıklayacak ifade *ŠA*^{KUŠ} KA.TAB.ANŞE-za terimidir. Aslında bu sözcük Hititologlar tarafından *dizgin tutucu* olarak çevrilmektedir. Vs. I 12 “ Ve [çocuk]iken dizgin tutucu idim [”]. Belkide bu sözcüğün bir mesleği ifade etmediği düşüncesinden hareket etmek gerekir. Çünkü terim LÚ edatıyla beraber kullanılmamıştır. Dizginlerin atların hareketini kısıtlamak için atların ağızına takıldığı düşünüldüğünde bu terimin geçtiği ifade dizgin tutucuydum yerine ağızım bağlıydı şeklinde çevrildiğinde, Hattuşili’nin hastalığının ne olduğu anlaşılabilir. Hattuşili belki de kekemedir ve bu durum onun tedavi için neden bir kâtime emanet edildiğini de hatta Puduhepa’nın yönetimdeki aktif rolüne de açıklama getirebilir. Kraliçe, kocasına neredeyse tüm kraliyet faaliyetlerinde ömrü boyunca yardım etmiş olabilir (Bkz. Maia Gambashidze, “The Reason of Hattusili III’s Illness? (On Interpretation of - *ŠA*^{KUŠ} KA.TAB.ANŞE-za in “Apology of Hattusili III”, *American-Georgian Institute of Biblical and Archeological Studies* 9, (2017): 33-38).

şunları söyledi: "Seni bir tanrıya emanet edeceğim. Korkma!" (Vs. I 35-38)⁵¹.

Bu mahkeme olayının ne olduğu ve nasıl sonuçlandığı sorularının cevabı yine otobiyografiden öğrenilebilmektedir. O sırada Hattuşili, karargâh komutanıdır ve Muwatalli tarafından Yukarı Ülkenin yönetimi için görevlendirilmiştir. Hattuşili'nin Yukarı Ülke'nin yönetimini Arma-Tarhunta'dan alması doğal olarak onun düşmanlığını kazanmasına neden olmuştur. Arma-Tarhunta, I. Şuppiluliuma'nın kardeşi Zida'nın oğludur ve II. Mursili'nin öz kuzenidir ve bu nedenle doğrudan hanedana bağlı bir prensir. II. Mursili'nin saltanatı sırasında Yukarı Ülke'nin yönetiminden sorumlu olmuş ancak II. Muwatalli'nin iktidarı sırasında yerini Hattuşili'ye kaptırmıştır. Arma-Tarhunta, III. Hattuşili'yi, II. Muwatalli'ye şikâyet etmiş; hatta Hattuşili için majik bir uygulama yaptırmıştır. Yukarı Ülke'nin idaresi kendisinden alındığında Arma-Tarhunta'nın oldukça yaşlı olması ve kral ailesiyle kan bağı olması nedeniyle; yapılan mahkeme sonrası bir ceza almamış, oğlu Şipaziti'yle beraber serbest kalmış, ancak eşi ve diğer oğlu Alaşiya'ya sürgüne gönderilmiştir.⁵²

Rüyaya dönülecek olduğunda Mouton'a göre metinde bahsedilen tanrı, adaletin tanrısıdır ve Hattuşili'ye düşmanı Arma-Tarhunta'ya karşı davasını kazanacağına söz vermiştir.⁵³ Tanrıça bu sözünü yerine getirmiş olmalı ki mahkemeye taşınan Arma-Tarhunta - Hattuşili gerilimi Tanrıça İstar'ın yardımı ve motivasyonu ile Hattuşili lehine sonuçlanmıştır:

Ve tanrı sayesinde aklandım. Sahibem elimden tuttuğu için, beni asla kötü niyetli bir tanrıya, kötü niyetli bir mahkemeye bırakmadı. Ama düşmanın silahı beni asla alt edemedi. Beni sahibem tanrıça adı geçenlerin hepsinden aldı. Ve sağlığım iyi olmadığı zaman, hastalığım sırasında tanrının adaletini üzerimde gördüm. Tanrım sahibem bunların hepsinde benim elimden tuttu. Ve ben adaletli bir insan oldum. Tanrıların huzurunda adaletle yürüdüm. İnsanlığa hiçbir kötülük yapmadım. Sen tanrım, sahibem bunların hepsinden beni aldın. Öyle değil miydi? Tanrım sahibem beni zor zamanlarda beni yalnız bırakmadı. Beni düşmana hiç bir zaman bırakmadı. Beni ne mahkeme beylerine ne de kıskananlara asla bırakmadı. Düşmanın, mahkeme beyinin ya da sarayın herhangi bir sözü de olsa. Ve beni Sahibem Tanrıça İstar adı geçen herkesten korudu. Yukarıda tuttu. Hepsinden beni

⁵¹ Goetze, *Hattuşiliş. Der Bericht über seine Thronbesteigung nebst den Paralleltexen*, 10-11; Heinrich Otten, *Die Apologie Hattusilis III: Das Bild der Überlieferung*, 6,7.

⁵² Theo P.J. van den Hout, *The Purity of Kingship, An Edition of Cht 569 and Related Hittite Oracle Inquiries of Tuthaliya IV*, (Leiden: Brill, 1998), 61.

⁵³ Mouton, "Divine Speech in Hittite Dreams", 26.

aldı. Bana düşman olanları, kıskananları Sahibem Tanrıça İstar elime koydu. Ven ben onların işini bitirdim. (Vs. I 39-60)⁵⁴

3. Rüya Anlatısı: Bu rüya Hattuşili'nin bir rahibin kızı olan Puduhepa ile evlendiği sıralarda gerçekleşmiştir ve bu kez doğrudan Hattuşili tarafından bir rüya aracılığıyla alınan tanrısal bir emirdir:

Ve rahip Pentipşarrinin kızı olan Puduhepa'yı tanrının sözüyle zevce olarak aldım. Birbirimize itaat ettik. Ve bize tanrım, karı-koca sevgisi verdi. Erkek ve kız çocuklarımız oldu. Sonra tanrıçam rüyada şöyle dedi : Evdeki herkesle birlikte kölem ol! Böylece herkesle birlikte Tanrının hizmetine girdik. (Rs. III 1-8)⁵⁵

Burada bahsi geçen tanrısal emir, Hattuşili'nin Puduhepa ile evlenmesi gerektiği üzerinedir. Hattuşili, neredeyse çocukluğundan itibaren tanrıçanın rahibidir. Şimdi de tanrıça, belirli bir sebep de göstermeden Puduhepa ve çocuklarından oluşan tüm ev halkının kendi hizmetine girmesini istemektedir. Moutun, bu tanrısal isteğin arka planında, Hattuşili'nin Puduhepa'nın meşruiyetini güçlendirmek istemesi ve onu tıpkı kocası gibi tanrıçanın sadık bir hizmetkârı olarak resmetmesi olduğunu düşünmektedir.⁵⁶

Oppenheim, Hitit kraliçelerinin sosyal ve politik açıdan Mezopotamya ve Asya'nın diğer uygarlıklarındaki kral eşlerinin konumunu fazlasıyla aşan bir statüye sahip olduklarını düşünmektedir.⁵⁷ Otten'a göre bu güçlü ve etkili Hitit kraliçelerinin en benzersizi Puduhepa'dır. Etkili bir kraliçe olduğu Hitit belgelerinden anlaşılan Aşmunikal ile Puduhepa karşılaştırıldığında, Aşmunikal, kraliyet ailesinin bir prensesidir ve sahip olduğu güç ona hazır olarak verilmiştir. Soylu bir aileden gelmediği, sade bir rahibin kızı olduğu bilinen Puduhepa'nın gücü ise kalıtsal değil, elde edilmiştir. Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Hepat'ı özdeşleştirdiği duası (CTH 384) bile onun Hitit kraliçelik geleneğine olan measafesinin bir yansıması gibidir. Otten'a göre bu dua, ömür boyu Hepat'a adanmış ve bir anda Arinna'nın Güneş Tanrıça'sının baş rahibesi makamına yükselmiş bir kişinin içinde bulunduğu soruna bir çıkış yoludur. Çünkü Puduhepa kraliçelik görevi bu şekilde hareket etmesini gerektirmediği müddetçe, zor

⁵⁴ Goetze, *Hattuşiliş. Der Bericht über seine Thronbesteigung nebst den Paralleltexen*, 10-13; Heinrich Otten, *Die Apologie Hattusilis III: Das Bild der Überlieferung*, 6-9.

⁵⁵ Goetze, *Hattuşiliş. Der Bericht über seine Thronbesteigung nebst den Paralleltexen*, 22,23; Heinrich Otten, *Die Apologie Hattusilis III: Das Bild der Überlieferung* 16,17.

⁵⁶ Mouton, "Divine Speech in Hittite Dreams", 26.

⁵⁷ Oppenheim, *The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East. With a Translation of an Assyrian Dream-Book*, 197.

dönemlerden geçtikleri anlarda bile Arinna'nın Güneş Tanrıçasını kendisine muhatap almamıştır. Bu noktada genel olarak kişisel tanrıçası Hepat veya Hattuşili'nin kişisel tanrısı Şamuha İstar ile münasebet kurmuştur. Hatti ülkesinin kraliçesi olarak görevi, baş tanrı ile konuşmayı gerektiriyorsa, bu durumda söz konusu iki tanrının özdeşleştirilmesini, tanrıya karşı duyduğu sadakat yüzünden yaşamış olduğu ikilemi aşmak için başvurduğu bir çözüm olarak yorumlamak mümkündür.⁵⁸ Eski çağ dünyasında kraliçelerin bir devletin iç ve dış politikasının bir parçası olduğu düşünüldüğünde kraliçeliğin soylu kadınlara özgü bir statü olduğu tahmin edilebilir. Bu durumda Puduhepa, belkide Hitit hanedanlığın soylu olmayan tek kraliçesidir. Dolayısıyla Hattuşili'nin evliliklerinden tahtı ele geçirme ve elde tutma süreçlerinin her aşamasında, kendisi kadar Puduhepa'nın da meşruiyetine ihtiyaç duymuş olması son derece doğaldır.

4. Rüya Anlatısı: Bu rüya anlatısı da Hattuşili ile ilgilidir fakat rüyayı gören kendisi değil kraliçesi Puduhepa'dır.

Sahibem İstar daha önce bana krallığı bahsettiği için, o sırada Sahibem İstar karıma göründü: “Kocanın önünden gideceğim (yanında olacağım) ve bütün Hattuşa şehri kocanın tarafına dönecek! Onu büyük yaptığımdan (ona değer verdiğimden) ben onu asla kötü bir mahkemeye, kötü bir tanrıya bırakmadım. Şimdi de onu yukarı kaldıracam ve Arinna'nın Güneş Tanrıçasının rahipliğine yükselteceğim. (Rs. IV 8-15)⁵⁹

Puduhepa'nın gördüğü ama Hattuşili'nin otobiyografik metninde anlattığı bu rüyada müstakbel kraliyet çiftinin iktidara yürüyüşünün ayak sesleri duyulabilmektedir. Mouton'a göre metinde geçen ve Hitit tarihi kayıtlarında askeri bağlamda tanrısal desteği anlatmak için sıklıkla kullanılan “kralın önünde yürümek” ifadesi oldukça önemlidir. Tanrıçanın bu ifadesi Hattuşili'nin darbesine atıfta bulunmaktadır. Tanrıça, Hattuşili'ye bir krallık vaat etmekle kalmayıp aynı zamanda tüm krallığın onu izleyeceği, onun emrine gireceği sözünü de vermiş görünmektedir Zaten metinde geçen, Hattuşili'nin Arinna'nın Güneş Tanrısı'nın rahibi olmasıyla ilgili yapılan ifade de onun, tanrıça tarafından, Hattuşa'nın Büyük Kralı yapılacağına dair bir imadır.⁶⁰

Oppenheim, bu anlatının, Eski Yakın Doğu literatüründe tanrının bir kadına bir rüyada gözüktüğü tek rüya raporu örneği olduğunu, Mezopotamya

⁵⁸ Heinrich, Otten, *Puduhepa. Eine hethitische Königin in ihren Textzeugnissen*, (Wiesbaden: Steiner, 1975), 32.

⁵⁹ Goetze, *Hattuşiliş. Der Bericht über seine Thronbesteigung nebst den Paralleltexen*, 30-33; Heinrich Otten, *Die Apologie Hattusilis III: Das Bild der Überlieferung*, 24,25.

⁶⁰ Mouton, “Divine Speech in Hittite Dreams”, 27.

ve Mısır konteksti ile Eski Ahit'te bu lütfun yalnızca eril cinsiyete bahşedildiğini belirtmiştir. Yunan coğrafyasına bakıldığında ise özellikle tragedyalarda, yalnızca kadınlar, rüya yoluyla verilen mesajların alıcısı olarak görünmektedir.⁶¹

5. Rüya Anlatısı: Bu anlatı, otobiyografik metinde geçen son rüyadır ve Puduhepa'ya ait olduğu bildirilen bir önceki rüyanın hemen arkasından anlatılmaktadır:

Ve bana söylediği gibi oldu. Ve sahibem Tanrıça İstar adaletini orada çok gösterdi. Ve Urhi Teşup'un kaçırdığı (kovduğu) beylere Tanrıça İstar rüyada görüldü. Onlara seslenerek : “ Hatti'nin bütün ülkelerini Hattuşili'ye verdim ”dedi. Tanrıça İstar'ın adaletini orada çok gördüm. Sonra orada da İstar'ın bolca hüküm sürdüğünü öğrendim. Urhi Teşup'u nasıl başka yerde bırakmadığı gibi onu Şamuha şehrinde domuz gibi kapattı. Ve benim Kaşkalılar (bana) düşman olanlar, onlar bana geri döndüler. Bütün Hattuşa bana döndü. (Rs. IV 16-29)⁶²

Bu rüya anlatısının hemen arkasından Urhi Teşup ile ilgili ifadelerin gelmesi rüyanın devrik kralla ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu rüya belli ki Hattuşili'yi iktidara taşıyan taht değişikliği sırasında görülmüştür.

Beckman'a göre Hattuşili'yi iktidara taşıyan that değişikliği olağan bir veraset aktarımı biçiminde gerçekleşmemiş, Kral, iktidarı babasından değil yeğeninden almıştır. Bu nedenle yeğenini yani yasal kralı tahtından edip sürgün etmesinin hesabını hem tebaasına hem de tanrılara vermek zorundadır. Mevcut bilgilerin neredeyse tamamı Hattuşili perspektifinden yansıyan verilere dayalı olsa da sonuçta yönetimin meşru varisinin ortadan kaldırılmış olmasının, onun yandaşları arasında hoşnutsuzluğa yol açmış olduğu çıkarımını yapmak yanlış olmayacaktır. Üstelik Hattuşili'nin sefine bağlılık yemini etmiş olabileceği ve Hatti'de yeminlerin tanrılar tarafından garanti altına alındığı inancının hakim olduğu düşünüldüğünde yemine sadık kalınmamasının tanrılar katında bir öfkeye neden olacağı hatta cezalandırılacağı kaçınılmaz olacaktır. Bu nedenle Hattuşili'nin eylemlerini her iki grup önünde de savunması gerekmiştir. Otobiyografik metin boyunca kendisi sadık bir kardeş ve amca olarak Urhi Teşup, ise amcasının yok edilmesini arzulayan ve çatışmanın fitilini ateşleyen bir figür olarak sunulmuştur. Üstelik tüm yaşananlar tanrıların isteği üzerine gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu durumda, işin içine bir de tanrılar iradesi de girdiğinde,

⁶¹ Oppenheim, *The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East. With a Translation of an Assyrian Dream-Book*, 197.

⁶² Goetze, *Hattuşiliş. Der Bericht über seine Thronbesteigung nebst den Paralleltexen*, 32-35; Heinrich Otten, *Die Apologie Hattusilis III: Das Bild der Überlieferung*, 24,25.

Hatti de aklı başında hiçkimsenin Hattuşili'ye kusur bulması mümkün olmayacaktır.⁶³

Eğer o bana karşı kavga başlatmamış olsaydı! (Tanrılar) Gerçekten de büyük bir kralın küçük bir krala yenik düşmesine izin verdiler mi? Benimle kavgayı o başlattığı için tanrıların kararı ile o bana boyun eğdirildi. (Rs. III 76-79)⁶⁴

Mouton'a göre Hattuşili'nin metindeki son rüyası ile ilgili ilginç bir durum da İstar'ın, kralın yeğeni ve rakibi Urhi-Teşub'a karşı Hattuşili'nin müttefiki olan tüm beylere aynı anda görünmesidir. Bir rüyanın birkaç kişiye aynı anda durumunun Eski Yakın Doğu'da Yeni Asur ve Yeni Babil örnekleri mevcuttur.⁶⁵ Oppenheim ise tanrıçanın tüm soylulara rüyalarında gözükerek, onlara imparatorluğun tüm vilayetlerini himayesi altına aldığı, taht üzerinde hak talebinde bulunan Hattuşili'ye devredeceğini bildiren bir mesaj vermesiyle övünme durumunu, Asur Kralı Assurbanipal tarafından rapor edilmiş, Lidya kralı Giges'in gördüğü rüyanın bir önceli olarak değerlendirmiştir. Bu rüyada Tanrı Asur, yabancı bir prense, Giges'e gözükmiştir. Anlatıya göre Giges, Tanrı Assur'un kendisine gözükerek, Assurbanipal'in hükümdarlığını kabul etmesini salık verdiği bir rüya görmüştür. Mevcut örnekte ise İstar, Hattuşili'nin müstakbel müttefiklerinin karşısına şahsen çıkmıştır. Bu rüya tipolojik açıdan Hattuşili'nin müttefiklerinin gördüğü rüyayla (Tanrıça İstar onları krallarını terk ederek, tahtta hak eden kimsenin himayesine girmeye teşvik etmektedir) benzerlik göstermektedir. Bu yüzden Hattuşili tarafından aktarılan bu rüyada, Doğu'ya özgü bir şablonun benimsendiği aşikârdır.⁶⁶

Sonuç

Hattuşili'ye ait otobiyografik metnin içine yerleştirilmiş beş rüyaya göz atıldığında, bu rüyaların sadece iki tanesinin Hattuşili tarafından görüldüğü anlaşılmaktadır. Birinci rüya Hattuşili'nin babası II. Murşili'ye aittir ve rüyada Tanrıça İstar, Hattuşili'nin abisi Muwatalli'nin suretinde babasına görünmüştür. Tanrıça'nın bu rüya aracılığıyla istediği Hattuşili'nin kendi hizmetine girmesi, rahibi olmasıdır. İkinci rüya bizzat Hattuşili tarafından deneyimlenmiştir. Bu rüya aracılığıyla Tanrıça İstar, Arma-Tarhunta- III. Hattuşili davasında Hattuşili'ye destek olacağını beyan

⁶³ Gary Bekman, "Hattuşili III between Gods and Men", 67-71.

⁶⁴ Goetze, *Hattuşiliş. Der Bericht über seine Thronbesteigung nebst den Paralleltexen*, 30-31; Heinrich Otten, *Die Apologie Hattusilis III: Das Bild der Überlieferung*, s.22,23.

⁶⁵ "Divine Speech in Hittite Dreams", 27,28.

⁶⁶ Oppenheim, "The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East. With a Translation of an Assyrian Dream-Book", 199, 202.

etmiştir. Yine Hattuşili tarafından deneyimlenen üçüncü rüyada ise Tanrıça İstar, Puduhepa ile birlikte tüm ailenin kendi hizmetine girmesini istemiş böylelikle Hattuşili-Puduhepa çiftinin evliliğini kutsamıştır. Puduhepa tarafından görüldüğü kaydedilen dördüncü rüyada Tanrıça İstar, Hattuşili'nin önünde yürüyerek onu Arinna'nın Güneş Tanrıça'nın rahibi yani Hitit ülkesinin kralı yapacağını müjdelemiştir. Beşinci ve son rüya kaydı ise Hattuşili'nin müstakbel müttefiklerine aittir. Tanrıça İstar, söz konusu kişilerin rüyasında aynı anda görünerek Hatti ülkesinin krallığını Hattuşili'ye bizzat kendisinin bahsettiğini bildirmiştir.

Otobiyografik metnin içindeki bu rüyalara bütünsel olarak bakıldığında, kralın neredeyse tüm kariyeri ile ilgili bilgilere ulaşıldığı gibi onun ruhsal durumu ile ilgili çıkarımlar da yapılabilmektedir. Metne göre Hattuşili'nin çocukluğundan itibaren karşılaştığı her sorunun kendisinden kaynaklanmayan, dışsal bir kaynağı vardır ve yaptığı her eylemin arkasında tanrılar özellikle de koruyucu tanrıçası İstar bulunmaktadır. Kendisi sadece tanrıçasının isteklerini, emirlerini yerine getirmek durumundadır. Bu istekler, krala rüya aracılığıyla bildirilmektedir.

Rüyalar, Eskiçağ toplumlarında şüphesiz tanrı iradesi ile ilgili olgulardır. Tanrıların, insanlarla iletişime geçmek istediklerinde rüyaları kullandıklarına inanıldığı için, tanrısal rüyaların ortak bir sembol dili vardır. Bu dile göre, rüyada bir tanrının görünmesi tanrılardan-insanlara iletilen önemli bir mesajdır. Hattuşili örneğinde olduğu gibi toplumun bu ortak sembol diline hâkim olan iktidarlar, tarih boyunca rüyaları kullanarak kendi varlıklarını, yaptıklarını ya da içinde buldukları durumu meşrulaştırma yoluna başvurmuşlardır. Hattuşili'nin, otobiyografik metninde, neredeyse tüm eylemlerini, rüya vasıtasıyla tanrıçadan aldığı emirler doğrultusunda gerçekleştirdiğini ifade etmesi, bu durumun, dindar bir toplumda mutlaka karşılık bulacağı; işin içine tanrısal iradenin girmesi ile iddiaların inandırıcılığının artacağı ya da garantiye alınacağı ve kralın da bunun fazlasıyla farkında olduğu anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA

- Akça, Gürsoy, İnce, Yunus. *Klasik Osmanlı Çağı'nda Tarih, Meşruiyet ve Rüya*, Konya, 2015.
- Archi, Alfonso. "Ea and the Beast: A Song Related to the Kumarpi Cycle", (ed.) Piotr Taracha, *Silva Anatolica: Anatolian Studies Presented to Maciej Popko on the Occasion of His 65th Birthday*, Warsaw, 2002.
- Beal, Richard H. "Hittite Votive Texts by Roos", *Journal of Near Eastern Studies* 73, (2014): 341-345.
- Beckman, Gary. "On Hittite Dreams", (ed.) I. Singer, *Luwian and Hittite Studies presented to J. David Hawkins on the occasion of his 70th Birthday*, Tel Aviv, 2010, 26.
- Bekman, Gary . "Hattušili III between Gods and Men," (ed.) Özlem S. Gavaz-Sedat Erkut, *Studies in Honour of Ahmet Ünal Armağanı*, İstanbul, 2016.
- Çetin, Halis. "Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti - Meşruiyetin İktidarı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 58, 2003, 61-88.
- Daddi, Franca Pecchioli. "Messengers of the Gods: NIN.DINGIR and Tetešhapi", *Die Welt des Orients* 44, (2014): 289–300.
- Dijkstra, Meindert. "Prophet, Men of God, Wise Women: Dream and Prophecies in Hittite Stories", (ed.) B.Becking, H.M. Barstad, *Phesy and Prophets in Stories*, Leiden/Boston, 2015, 17.
- Fromm, Eric. *Rüyalar, Masallar, Mitler: Sembol Dilinin Çözümlemesi*, (çev.) A. Arıtan, K. H. Ökten İstanbul, 2017.
- Gambashidze, Maia. "The Reason of Hattušili III's Illness? (On Interpretation of -ŠA^{KUŠ} KA.TAB.ANŠE-za in "Apology of Hattušili III", *American-Georgian Institute of Biblical and Archeological Studies* 9, (2017): 33-38.
- Gilan, Amir. "Now See How the Mighty Storm-God My Lord is Running Before Me:" Revelation of Divine Power in Hittite Historiography", (ed.) Stephanie Anthonioz, Alice Mouton ve Daniel Petit, *When Gods Speak to Men Divine Speech: according to Textual Sources in the Ancient Mediterranean Basin*, Leuven, 2019.
- Goetze, Albrecht. *Hattušiliš. Der Bericht über seine Thronbesteigung nebst den Paralleltexen*, Leipzig, 1925.
- Hoffner, Harry. "Paskuwatti's ritual against sexual impotence (CTH 406)", *Aula Orientalis* 5, (1987): 271-287.
- Kammenhuber, Annelies. *Orakelpraxis, Traume und Vorzeichenschau bei den Hethitern*, (Heidelberg, 1976.
- Knapp, Andrew. *Royal Apologetic in the Ancient Near East*, Atlanta, 2015.
- Mouton, Alice. *Rêves Hittites: Contribution à une histoire et une anthropologie du rêve en Anatolie ancienne*, (Culture and History of the Ancient Near East 28), Leiden, 2007.

- Mouton, Alice. "Portent Dreams in Hittite Anatolia", (ed.) E. J. Hamori ve J. Stökl, *Perchance to Dream: Dream Divination in the Bible and the Ancient Near East*, Atlanta, 2018.
- Mouton, Alice. "Divine Speech in Hittite Dreams", Stephanie Anthonioz, Alice Mouton, Daniel Petit (ed.), *When Gods Speak to Men Divine Speech: according to Textual Sources in the Ancient Mediterranean Basin*, Leuven, 2019, 21-33.
- Taracha, Piotr. *Religion of Second Millenium Anatolia*, Wiesbaden, 2009.
- Temizkan, Abdullah, Aktaş, Erhan. "Türk Devlet Geleneğinde İktidarın Meşrulaştırılmasında Rüyanın Kullanımı", *Karadeniz Araştırmaları* 33, (2012): 15.
- Torri, Giulia. "Strategies for Persuading a Deity in Hittite Prayers and Vows", *Die Welt des Orients* 49, (2019): 48.
- Özdemir, Gürbüz. "Weberyana Anlamda Türklerde Otorite Ve Meşruiyet İlişkisi (15.yüzyıl Osmanlı Dönemine Kadar)", *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)* 9, (2014): 69-90.
- Özkan, Ali R. *Dinlerde Kurban Kültü*, Ankara, 2003, 26.
- Popko, Maciej. *Religion of Asia Minor*, Warsaw: Academic Publications Dialog, 1995.
- Oppenheim, Leo. "The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East. With a Translation of an Assyrian Dream-Book", *Transactions of the American Philosophical Society* 46, (1956): 179-373.
- Otten, Heinrich. *Puduhepa. Eine hethitische Königin in ihren Textzeugnissen*, Wiesbaden, 1975.
- Otten, Heinrich. *Die Apologie Hattusilis III: Das Bild der Überlieferung*, (Studien zu den Boğazköy-Texten 23), Wiesbaden, 1981.
- Singer, Itamar. *Hittite Prayers*, (ed.) H. A. Hoffner, Atlanta, 2002.
- Soysal, Oğuz. "'III. Hattusili Büyük Metni', Bir Hitit Belgesini Tanımlama Denemesi", *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri* 1, (1995): 137 – 150.
- Parker, Victor. "Reflexions on the Career of Hattuşiliş III until the Time of this Coup d'Etat," *Altorientalische Forschungen* 26, (1998): 269-290
- Reyhan, Esma, Cengiz, Tülin. "Bir Hitit Masalı: Avcı Keşşi", *Kubaba Arkeoloji-Sanat Tarihi- Tarih Dergisi*, (2016): 63-73.
- Ünal, Ahmet. *Hattusili III (Texte der Hethiter)*, (Heidelberg: Carl Winter, 1974), Hubert Cancik, *Grundzüge der hethitischen und alttestamentarischen Geschichtsschreibung*, Wiesbaden, 1976.
- van den Hout, Theo P.J. *Der Ulmiteşub-Vertrag: Eine prosopographische Untersuchung*, (Studien zu den Bogazköy-Texten, Band 38), Wiesbaden, 1995.

- van den Hout, Theo P.J. “Apology of Hattušili III” , (ed.) W.W. Hallo, *Contexts of Sculpture*, Leiden, 1997, 199-204.
- van den Hout, Theo P.J. *The Purity of Kingship, An Edition of Cht 569 and Related Hittite Oracle Inquiries of Tuthaliya IV*, Leiden, 1998, 61.
- von Ehrenheim, Hedvig. “Identifying Incubation Areas in Pagan And Early Christian Times”, (ed.) E. Hallager ve S. Riisager, *Proceedings of the Danish Institute at Athens VI*, Atina, 2009, 237-277.